

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

קריאה ב"שיר ערש" מאת שמעון אדן

ד"ר נילי לוי

שיר ערש(1)

"יש ילדים בבוקר, הם גוחנים לאהבה,

והם יגחנו כך לנצח" לאונרד כהן

אבא,

לעולם מחטיא את המטרה,

אכול באהבה כמו גפרור,

גוחן על ספר.

בהסתר,

נמסה כסלו באויר,

ירח מגשם נחבט בין צלעות הרחוב, עדרי

ערפל רומסים בחשך.

כשהוא פוער את ידיו

על השלחן החמקמק,

בשנתו הקרה והגמורה,

קשה להאמין שפעם חצה את הים ופעם ראה שלג,

בבתיים המכוצים של מרוקו,

סוף שנות הארבעים,

ערש הזמן.

פתיח

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

"שיר ערש", שהוא אחד השירים בספרו הראשון של שמעון אדף, המונולוג של איקרוס (גוונים, 1997), יכול להילמד במסגרת שירי הבחירה כאחד השירים העוסקים בנושא היחסים בין הורים וילדים. אפשר להרכיב נושא זה משירים הכלולים במסגרת החובה (כגון: "אבי" מאת עמיחי, "רגע אחד שקט" מאת זך, "שיר אמי והנחל" מאת א'צ גרינברג, "לתמונת אמא" מאת גולדברג) ומשירים נוספים שיילמדו במסגרת הבחירה (כגון "דברי רקע ראשונים" מאת ארז ביטון, "וידי הגדול" מאת אמנון שמוש, "בשני קולות" מאת ט.כרמי, וכאמור - "שיר ערש" מאת אדף).

הקריאה ב"שיר ערש", המוצעת להלן, היא אחת הקריאות האפשריות ולא "תורה מסיני". למידה משמעותית היא, כידוע, למידה פעילה של התלמידים בהכוונת המורה, ולא קליטה פסיבית של אינטרפרטציה שמשמיע המורה. לפיכך אין לראות בקריאה המוצגת כאן דגם להוראת השיר אלא "קריאת כוון" לחשיפת המשמעויות הגלומות בשיר, חשיפה שתעשה ע"י התלמידים בהכוונת המורה.

אינטרפרטציה מוצעת

הכותרת "שיר ערש" מטעה. ההגדרה המילונית של המושג "שיר ערש" היא: "ניגון שקט וערב שהאם שרה לתינוקה בלחש כדי להרגיעו וליישנו. שיר שצורתו הספרותית דברי חיבה ופיוס בפי האם לתינוקה לפני שנתו". בניגוד להגדרה זו, הדובר בשיר שלפנינו אינו אם אלא בן המתבונן באביו. השיר אינו מושמע לתינוק שהאם מרדימה. האב הוא הישן "שינה קרה וגמורה" (שורה 11).

הערש בשיר זה אינו עריסה שבה שוכב הילד הרך שהאם מנסה ליישנו באמצעות השיר שהיא שרה באזניו. הערש הוא - עפ"י השורה אחרונה – ערש הזמן, לידתו ומקורו של הזמן החדש⁽²⁾, הזמן שבו חצה אביו של הדובר את הים כשעלה ארצה ממרוקו בסוף שנות הארבעים.

השורה הראשונה, המכילה את המלה "אבא" בלבד, מדגישה את ההתמקדות של הדובר בדמות האב. אבא מוצג כמי שהחמיץ את חייו ("לְעוֹלָם מִחֲטִיֵּא אֶת הַמְטָרָה"), כמי שנשרף כמו גפרור ("אֶכּוֹל בְּאֶהְבָּה כְּמוֹ גִפְרוֹר").

בניגוד לגפרור שנשרף והצית להבות בשיר של חנה סנש ("אשרי הגפרור שנשרף והצית להבות"), אביו של הדובר לא הצית להבה. הוא מוקף ערפל וחושך ("עֲדָרִי / עֲרַפֵּל הוֹמְסִים בְּחֻשָּׁה"). הוא "אֶכּוֹל בְּאֶהְבָּה... / גוֹחֵן עַל סֶפֶר". בשירו של לאונרד כהן, המצוטט במוטו, "ילדים בבוקר גוחנים לאהבה". כמו הילדים בשירו של לאונרד כהן, אבא גוחן (על ספר). כמותם הוא גוחן לאהבה, כְּמָה לאהבה, שאותה הוא יכול אולי למצוא רק בספר, שעליו הוא גוחן כשהוא אכול כמו גפרור (הגפרור האכול מנוגד לסנה הבוהר שאיננו אכל⁽³⁾) ומנוגד גם – כאמור – לגפרור

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

ש"נשרף והצית להבות").

הספר שעליו גוחן האב הוא – יש להניח – ספר קודש, המונח על השולחן (אולי השולחן בבית הכנסת⁽⁴⁾). אין זה ספר שקוראים להנאה בשכיבה במיטה או בישיבה על הכורסה. זה ספר קודש שבו קרא עוד במרוקו, לפני "עַרְשׁ הַזְּמַן".

האב גוחן על הספר כשהוא "כְּשֶׁהוּא פּוֹעֵר אֶת יָדָיו / עַל הַשְּׁלַחַן הַחֲמֻקְמֻק, / בְּשִׁנְתוֹ הַקְּרָה וְהַגְּמוּרָה". שנה "קרה וגמורה" כמותה כשנה הסופית, שנת המוות הקרה. הדמות של האב "השרוף" הגוחן על ספר היא, אם כן, דמות של חי-מת. יסוד המוות בא לידי ביטוי גם בתמונה "פּוֹעֵר אֶת יָדָיו". הפועל "פוער" מתקשר בדרך כלל לביטוי "פוער את פיו" בתמהון או בזעקת כאב (היזכרו, לדוגמא, בפה הפעור באימה בתמונה של מונק "הזעקה"). כאן מיוחס הפועל "פוער" לידיים המונחות על השולחן החמקמק שעליו הספר. הידיים הפעורות של האב מביעות את התמהון ואת הזעקה שמביע בדרך כלל הפה. כאן אין הזעקה נשמעת מפיו של האב שהחטיא את המטרה, שהחמיץ את חייו. היא מובעת ע"י הידים הפעורות והפשוטות כידיו של מת. על פי המדרש⁽⁵⁾ "כשאדם בא לעולם ידיו קפוצות. כלומר: כל העולם שלי הוא ואני נוחלו, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו פשוטות, כלומר: לא נחלתי מן העולם הזה כלום".

האב החי-המת גוחן על הספר כשידיו פעורות – הוא יודע שלא נחל מן העולם כלום. השולחן שעליו מונח הספר "חמקמק", לא יציב, אי אפשר להאחז בו כמו שנאחזים בקרנות המזבח.

ראינו שהשורה הראשונה בשיר מכילה מלה אחת בלבד – "אַבָּא". גם השורה החמישית מכילה מילה אחת בלבד – "בְּהֶסְתֵּר". ייחודן זה של שורות אלה מרמז על קשר בין "אבא" ובין "הסתר". אבא האלם הוא, אולי, כמו הצדיק הנסתר באגדה על ל"ו צדיקים נסתרים החיים כל דור, הנראים כלפי חוץ כבני אדם פשוטים ובורים, אך בסתר הם עוסקים בתורה ובחכמה, ובזכותם מתקיים העולם⁽⁶⁾. אבא הוא צדיק נסתר החי בהסתר, כבתוך ערפל, את חייו הרמוסים בחושך ("עֲדָרִי / עֲרַפֵּל רוֹמְסִים בְּחֹשֶׁךְ"). אין אור בחייו – "יֵרַח מְגֻשֵׁם נִחְבֵּט בֵּין צְלָעוֹת הָרְחוֹב". אין זה ירח במרום, מושאה של כמיהה רומנטית. זה ירח מגושם, שאינו מתרומם מעל הרחוב שבין צלעותיו הוא נחבט. הירח הנחבט, החושך והערפל מטונימיים למציאות חייו של האב החי-המת, מציאות חבוטה, רמוסה, מעורפלת, חשוכה. "בהסתר" יכול גם לרמוז על "הסתר פנים" שבעטיו שרוי האב במציאות זו.

הדובר המתבונן בדמות מכמירת הלב של האב אומר בסיום השיר "קִשָּׁה לְהֶאֱמִין שְׁפַעַם חֶצֶה אֶת הַיָּם וּפַעַם רָאָה שְׁלֵג / בְּבִתִּים הַמְּכַנְצִים שֶׁל מְרוֹקוֹ". הוא מתקשה להאמין שלפני "עַרְשׁ הַזְּמַן", לפני שעלה ממרוקו בסוף שנות הארבעים, חי האב חיים אחרים; הוא מתקשה להאמין שבעבר האב חצה את הים כמו שחצו בני ישראל את ים סוף בצאתם ממצרים. כלומר – היתה לו תקווה כתקוותם של בני ישראל,

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

אין כאן אידיאליזציה של החיים במרוקו לפני "ערש הזמן". בניגוד ל"שיר זהרה אלפסיה" מאת ארז ביטון, אין שירו של אדף מציג עבר מפואר במרוקו, המנוגד לעליבות חייהם של העולים בארץ. גם במרוקו לא חי אבי הדובר חיי פאר כחייה של זהרה אלפסיה, שהייתה זמרת בחצרו של מלך מרוקו. הוא ראה "בְּתִים מְכֻצִים" (מפחד הרודפים שמפניהם נסו בחצותם את הים?). הדובר יודע שבעלותו ארצה לא ירד האב מאיגרא רמה לבירא עמיקתא.

במה, אם כן, מתקשה הדובר להאמין? הוא מתקשה להאמין שהאב "המפוספס" וה"אכול" שהוא רואה לפניו היה פעם אדם שפיעמה בו תקווה, אדם שהאמין שלאחר חציית הים ייפתח בחייו פרק חדש.

יחסו של הדובר לאב שתקוותו נכזבה הוא יחס אמפטי מכמיר לב. אמפטיה זו מאפשרת הזדהות הן עם האב והן עם הבן.

הערות:

- (1) מתוך הקובץ "המונולוג של איקרוס", 1997, גוונים
- (2) מקום הולדת, מקור עפ"י מילון אבן שושן: ערש בהשאלה
- (3) שמות ג' 2
- (4) במקרא קשור השולחן במשכן. על השולחן במשכן היה מונח לחם הפנים: "ונתת על השולחן לחם פנים לפני תמיד" (שמות כ"ה 30).
- (5) קוהלת רבה ה'. ראו ספר האגדה עמ' תנ"ז סימן ע"ה.
- (6) אגדה זו נוצרה על יסוד הנאמר בתלמוד (סוכה מ"ה): "לא פחות משלושים ושישה צדיקים המקבלים פני השכינה בכל דור ודור. שנאמר: אשרי כל חוכי לו" (ישעיהו ל' 18). הקביעה שהמקום שבו חיים בני משפחתו של הדובר הוא שדרות מסתמכת על שירים שונים בקובץ "המונולוג של איקרוס", וביניהם השיר "שדרות", שגם בו מומלץ לעסוק, כמו כן על פי עדות המשורר באתר "שירשת".